

Ғылыми-педагогикалық журнал

Инженерлік графика және кәсіби білім проблемалары

3 нөмір, 78 том (2025)

2010 жылдың 11 наурызынан шығады

Scientific-pedagogical journal

Problems of engineering and professional education

Volume 78 (2025), Number 3

Published since March 11, 2010

Научно-педагогический журнал

Проблемы инженерной графики и профессионального образования

Том 78 (2025), Номер 3

Издается с 11 марта 2010 года

Астана
2025

Редакция алқасы

Бас редакторы:

Байдабеков Ә.К.—техника ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Бас редактордың орынбасары:

Садыкова Ж.М.—педагогика ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Редакция мүшелері:

Хасанов Ә.Х.—физика-математика ғылымдарының докторы, профессор, Коджаэли университеті, Кожаели, Түркия;

Абазов Р.Ф.— PhD, профессор, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан;

Плоский В.А.—техника ғылымдарының докторы, профессор, Киев ұлттық құрылыс және сәулет университеті, Киев, Украина;

Кучкарова Д.Ф.—техника ғылымдарының докторы, профессор, Ташкент ирригация және ауыл шаруашылығын механикаландыру инженерлері институты, Ташкент, Өзбекстан;

Халил Ибрагим Б.—PhD, профессор, Гази университеті, Анкара, Түркия;

Осадченко И.И.—педагогика ғылымдарының докторы, Ұлттық биоресурстар және табиғатты пайдалану университеті, Киев, Украина;

Беркімбаев Қ.М.—педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан;

Ачилова Д.А.— PhD, Ташкент қаласындағы Беларусь-Өзбек бірлескен салааралық қолданбалы техникалық біліктілік институты, Ташкент, Өзбекстан;

Есекешова М.Д.—педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана, Қазақстан;

Сейтқазы П.Б.—педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан;

Серік М.—педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан;

Шапрова Г.Г.—педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Халықаралық білім беру корпорациясы, Алматы, Қазақстан.

Editorial board

Editor-in-chief:

Baidabekov A.K. - doctor of Technical Sciences, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Deputy Editor-in-Chief:

Sadykova Zh.M. - candidate of Pedagogical Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Members of the editorial board:

Hasanov A. - doctor of Phys.-Math. Sciences, professor, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Turkey;

Abazov R.F. - PhD, professor, Kazakh State Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan;

Plosky V.A. - doctor of Technical Sciences, professor, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine;

Kuchkarova D.F. - doctor of Technical Sciences, professor, «Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers» National Research University, Tashkent, Uzbekistan;

Bulbul Halil Ibrahim - PhD, professor, Gazi University, Ankara, Turkey;

Osadchenko I.I. - doctor of Pedagogical Sciences, National University of Bioresources and Nature Management, Kyiv, Ukraine;

Berkimbaev K.M. - doctor of Pedagogical Sciences, professor, K.A. Yasawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan;

Achilova D. - PhD, Joint Belarusian-Uzbek Interdisciplinary Institute of Applied Technical Qualifications, Tashkent, Uzbekistan;

Yessekeshova M.D. - candidate of Pedagogical Sciences, professor, S.Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan;

Seitkazy P.B. - doctor of Pedagogical Sciences, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Serik M. - doctor of Pedagogical Sciences, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan;

Shaprova G.G. - candidate of Pedagogical Sciences, professor, International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan.

Редакционная коллегия

Главный редактор:

Байдабеков А.К. - доктор технических наук, профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Заместитель главного редактора:

Садыкова Ж.М. - кандидат педагогических наук, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Члены редколлегии:

Хасанов А. - д.ф.-м.н., профессор, Университет Коджаэли, Коджаэли, Турция;

Абазов Р.Ф. - PhD, профессор, Казахский государственный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан;

Плоский В.А. - д.т.н., профессор, Киевский национальный университет строительства и архитектуры, Киев, Украина;

Кучкарова Д.Ф. - д.т.н., профессор, Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, Ташкент, Узбекистан;

Халил Ибрагим Бюльбюль - PhD, профессор, Университет Гази, Анкара, Турция;

Осадченко И.И. - д.п.н., профессор, Национальный университет биоресурсов и природопользования, Киев, Украина;

Беркимбаев К.М. - д.п.н., профессор, Международный казахско-турецкий университет им. К.А. Ясави, Туркестан, Казахстан;

Ачилова Д.А. - PhD, Совместный Белорусско-Узбекский межотраслевой институт прикладных технических квалификаций, Ташкент, Узбекистан;

Есекешова М.Д. - к.п.н., доцент, Казахский исследовательский аграрный университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан;

Сейтказы П.Б. - д.п.н., профессор, ЕНУ им.Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан;

Серік М. - д.п.н., профессор, ЕНУ им.Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан;

Шапрова Г.Г. -к.п.н., доцент, Международная образовательная корпорация, Алматы, Казахстан.

Инженерлік графика және кәсіби білім проблемалары

Problems of engineering and professional education

Проблемы инженерной графики и профессионального образования

№ 3 (78) 2025

Мазмұны/Contents/Содержание

Жандарбек Мәлібекұлы	Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің архитектуралық тұжырымдамасы Архитектурная концепция мавзолея Ходжи Ахмета Ясави в Туркестане Architectural concept for the Khoja Ahmed Yasawi Mausoleum in Turkestan 7
Sunatulla Abdirasilov	Development of artistic culture of fine arts teachers of general education school Жалпы білім беретін мектептің бейнелеу өнері пәні мұғалімдерінің көркемдік мәдениетін дамыту Развитие художественной культуры учителей изобразительного искусства общеобразовательной школы 18
Нозима Гуломова	Некоторый способ покрытия крыши здания в трех размерах в графической программе AutoCad AutoCAD графикалық бағдарламасының көмегімен ғимарат шатырын үш өлшемде жабу әдісі A method of covering the roof of a building in three dimensions using the AutoCAD graphics program 33
Жасулан Карипбаев, Сейфолла Бодиков, Гүлмаржан Тұлеуова	Жүйелілік тұғыр негізінде инженерлік графика пәнін оқытуды жетілдіру Совершенствование преподавания дисциплины «Инженерная графика» на основе системного подход Improving the Teaching of the Discipline “Engineering Graphics” Based on a Systematic Approach 45
Жадыра Ермекова, Гүлмайдан Мырзагерейқызы, Фарида Серікбаева	Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту: қазіргі білім берудің өзекті мәселесі Развитие функциональной грамотности школьников: актуальная проблема современного образования Development of functional literacy of schoolchildren: an urgent problem of modern education 57
Лаура Толекенова, Сауле Нұрқасымова, Гаухар Бимбетова	Саралап оқыту әдісін өндірістік – техникалық мазмұндағы есептерді ақпараттық технологиялар арқылы шешуде қолдану Применение метода дифференциального обучения в решении задач производственно-технического содержания с помощью информационных технологий Application of differential teaching method in solution of accounts of industrial-technical content through information technologies 73

ХФТАР 67.07.03

<https://doi.org/10.32523/2220-685X-2025-78-3-7-17>

Ғылыми мақала

Жандарбек Мәлібекұлы *Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан**Email: malibekov1942@gmail.com*

Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің архитектуралық тұжырымдамасы

Аңдатпа. Бұл мақалада Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің сәулет өнеріндегі орны мен оның ғылыми зерттеу объектісі ретіндегі маңызы жан-жақты қарастырылады. Автор Қазақстандағы сәулеттану ғылымының даму тарихын зерделей отырып, Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесін осы ғылымның қалыптасуындағы бастау нүктесі ретінде сипаттайды. Бұл нысан Қазақстан мен Орталық Азия кеңістігінде тек діни және тарихи-мәдени ескерткіш ретінде ғана емес, сонымен қатар ғылыми-теориялық ізденістердің орталығына айналған құбылыс ретінде қарастырылады. Мақалада XX ғасырдың басынан бастап жүргізілген зерттеу жұмыстары мен реставрациялық іс-шаралар хронологиялық тұрғыдан қарастырылады. Атап айтқанда, А.А. Семенов, С.К. Орлов, Л.Ю. Манковская, Б.Н. Засыпкин, Б.Т. Тұяқбаева сынды ғалымдардың еңбектері мен археологиялық-реставрациялық жобалары талданып, олардың ғылыми әдістері мен нәтижелері жүйеленеді. Кеңестік кезеңдегі ғылыми экспедициялар мен қалпына келтіру жұмыстарының артықшылықтары мен кемшіліктері салыстырмалы түрде көрсетілген. Сонымен қатар, тәуелсіз Қазақстан кезеңіндегі мәдени мұраларды қорғау және қайта жаңғырту бағытындағы мемлекеттік саясаттың ықпалына да баға берілген. Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы, құрылымдық-архитектуралық, археологиялық және дереккөздік талдау әдістері қолданылды. Мақаланың маңыздылығы, Қожа Ахмет Ясауи кесенесі төңірегіндегі архитектуралық және реставрациялық ізденістер арқылы Қазақстандағы сәулеттану ғылымының тарихын пайымдауға мүмкіндік беруінде. Сонымен қатар, бұл жұмыс тарихи-мәдени мұраны сақтау мен қайта қалпына келтіру ісіне қатысты нақты ұсыныстар мен әдістемелік негіздемелер ұсынады. Жұмыстың нәтижелері туризм, урбанистика, тарихи мұраларды цифрландыру және ғылыми-реставрация салаларында қолданыс таба алады.

Түйін сөздер: кесене, құрылыс, кешен, сәулет көркемдік ерекшеліктері, зал, мешіт, контекст, Орта Азия, Түркістан.

Түсті: 05.09.2025. Мақұлданды: 28.09.2025.; Онлайн қол жетімді: 30.09.2025

Кіріспе

Түркістан – Еуразия кеңістігіндегі ең көне әрі киелі қалалардың бірі. Ол Орталық Азиядағы өркениеттердің тоғысқан, ислам мәдениеті мен түркі дүниесінің рухани орталығы ретінде танылған тарихи мекен. Түркістанның бай тарихы екі мың жылдан астам уақытты қамтиды және ол әртүрлі кезеңдерде Шавғар, Ясы атауларымен белгілі болды. Географиялық тұрғыда қала Сырдария өзенінің аңғарында, Ұлы Жібек жолының бойында орналасып, ертеден-ақ маңызды сауда, мәдени және діни орталыққа айналды [1].

Бұл өңірдегі археологиялық қазбалар біздің дәуірімізге дейінгі VII ғасырдан бастап адамдардың отырықшы өмір сүріп, қалалық мәдениетті дамытқанын дәлелдейді. Қала араб жаулап алулары кезінде исламдандырылып, кейін ислам сопылығының ірі орталығы ретінде дамыды. Қожа Ахмет Ясауи кесенесі арқылы Түркістан тек Қазақстан аумағында емес, бүкіл мұсылман әлемінде танымал болды. Бүгінде бұл ескерткіш ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұралар тізіміне енген бірегей сәулет туындысы [8]. Бұл мақалада Түркістан қаласының тарихи-сәулеттік дамуы, Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің архитектуралық ерекшеліктері мен реставрация тарихы, сонымен қатар оның мәдени-рухани мәні жан-жақты талданады. Ежелгі уақытта қала Шавғар (немесе Шавғар-Яси) деген атпен белгілі болған. Бұл кезеңде әртүрлі өркениеттер арасындағы дәнекер қызметін атқарған маңызды сауда, мәдениет және дін орталығы болды. Шавғар әртүрлі мәдени және саяси құрылымдардың соның ішінде парсы және араб ықпалдарының бір бөлігі болды.

Арабтар VII ғасырда Түркістан жерін жаулап алып, ислам діні аймақтық негізгі дініне айналды. Осы кезден бастап діни рухани Түркістан діни орталық ретінде маңызды рөл атқара бастады. Дәл осы кезеңде XI ғасырда әйгілі ғұлама, философ және әулие Қожа Ахмед Яссауи болған мұсылмандардың маңызды мекені Яси орны құрылды. XIV ғасырда Темір (Темірлан) тұсында Түркістанда Қожа Ахмед Яссауи кесенесі салынып, маңызды діни және мәдени ескерткішке айналды. Бұл орталық Азиядағы ислам сәулет өнерінің ең танымал ескерткіштерінің біріне айналды және ислам әлемінен қажыларды тартты.

Әдіснама

Бұл зерттеуде тарихи-салыстырмалы әдіс, архитектуралық талдау және мәдениеттанулық тәсіл қолданылды. Зерттеу нысаны ретінде Түркістан

қаласының тарихи кезеңдері, Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің құрылыс ерекшеліктері, реставрациялық процестері және оның аймақтық және әлемдік деңгейдегі маңызы алынды. Негізгі дереккөздер ретінде кеңестік кезеңдегі және қазіргі уақыттағы археологиялық және реставрациялық есептер, отандық және шетелдік тарихшылар мен сәулетшілердің еңбектері пайдаланылды: А.А. Семенов [1], С.К. Орлов [2], Л.Ю. Манковская [3], Б.Н. Засыпкин [4], Б.Т. Тұяқбаева [6], Ә.Х. Марғұлан [7] және т.б.

Қожа Ахмет Ясауи кесенесі-аймақтық сәулет өнерінің тамаша үлгісі. Оның айтарлықтай көлемі, өзіндік пропорциялары, кейбір жобалау әдістерінің жаңалығы, сәулеттік безендірудің байлығы мен алуан түрлілігі 14 ғасырдың аяғы мен 15 ғасырдың басында дамыған Темір дәуірінің монументалды сәулет стилінің толық бейнесін береді. Сонымен қатар сәулет техникасының шығу тегі мен сәндік мотивтер Орталық Азия халықтарының өзіне тән сәулеттік ерекшеліктері пайда болған алдыңғы Қараханидтер дәуірінің сәулет өнерімен тығыз байланысты. Ғасырлар бойы бұл монумент тек моральдық эталон ғана емес, сонымен қатар жоғарғы сәулет мәдениетінің эталоны ретінде де қызмет етті.

XVI - XVII ғасырларда Түркістан Қазақ Хандығының құрамына кірді, ал XVIII - IX ғасырларда қала Ресей империясының құрамында болды, әсіресе 1860 жылдары Орта Азия қосып алғаннан кейін. Осы уақыт ішінде қала обылыстың маңызды әкімшілік және сауда орталығына айналды.

Кеңестік кезеңде, 1920 жылдардан бастап бүкіл Орталық Азия сияқты Түркістанда Кеңес Одағының құрамына кірді. Қала Түркістан Автономиялық обылысының, кейін Қазақ КСР-ның құрамындағы әкімшілік орталығы болды. 1955-1959 жылдары Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің сәулетшісі-кураторы болған Л.Ю. Манковская XVI ғасырдан 1959 жылға дейінгі жөндеу жұмыстары туралы мәліметтерді алғаш жинап, жүйелеп, С.Г. Маллицкийдің, А.А. Семеновтың, Е. Масоновтың және басқалардың тариха жоспарының жұмыстарына сүйеніп тұрғыда баға берген. Түркістан кесенесін қалпына келтіруге бастамашы бола отырып, Б.Н. Засыпкин бұған дейінгі зерттеулердің (ең алдымен археологиялық және инженерлік) нәтижелерін анықтады. Олардың құрылыс құрылымындағы заттарының химиялық ерекшеліктері сақтап қалу керек еді. Кейінгі кезде Ахмед Ясауи кесенесі реставрация жасауды. Қазақстан және Түркиядан келген қол өнер реставрациялары сол ерекшеліктерді ескермегеннен кейін реставрация жасалған жерлер екі жақты бұзылуға алып келіп, келеңсіз жағдай тудырды. Бұл арада революцияға дейінгі кезеңмен

салыстырғанда Қожа Ахмет Ясауи кесенесін зерттеуде, жалпы сәулеттануда дәл 1920 жылдары үлкен қадам жасалды.

IX-XX ғасырлардағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесін зерттеуге сабақтастықты анықтау үшін 1920 жылдардағы оң өзгерістерді атап өткен жөн. Бұл туралы 1860 және 1910 жылдары жазғандар осы көрнекті сәулет негізінен романдық көз қарасты тапты. Ахмед Ясауи кесенесі Орталық Азия халықтары үшін аңыз әңгімеге айналып кетті. Кім Ахмед Ясауиге екі рет тағзым жасаса меккеге қажылыққа барып келгенмен бірдей деп есептелді. Осы сәулет кешенінің қуатты құрылысшысын байланыстыратын аңыздар мен әңгімелер қызықтырды. Сондықтан революцияға дейін ескерткіш өзінің фольклорлық-этнографиялық контекстінде барынша толық зерттелді. Инженерлік ізденістер былай тұрсын, ғылыми зерттеулер тобына енбеді. Осы сәулет кешенінің қуатты құрылысшысын байланыстыратын аңыздар мен әңгімелер қызықтырды. Сондықтан революцияға дейін ескерткіш өзінің фольклорлық-этнографиялық контекстінде барынша толық зерттелді.

Кеңес өкіметі кезінде реконструкция және реставрация жасау үшін бірнеше рет қайта оралды. 1942 жылыдары тексеру үшін құрылған комиссия шешімі бойынша 1950-1960 жылдары жөндеу жұмыстары жалғастырылды. Құрылыста пайдаланылатын заттардың қоспасының негізгі компоненттері болмағандықтан су ылғал тартып, бұзылуға әкеліп соқтырды. Ахмед Ясауи монументальды ескерткіші бойынша мемлекеттік комиссиясының шешімдері бойынша 1930 жылдары инженер-құрылысшы С.К. Орлов тексеру актісін құрастырды, онда көптеген жарықтар, зақымданулар, ғимараттың көптеген бөліктеріндегі құлаған қоймалар және солтүстік–батыс бұрыштағы шөгулері құжатталды.

С.К. Орлов тексеру актісін құрастырды, онда көптеген жарықтар, зақымданулар, ғимараттың көптеген бөліктеріндегі құлаған қоймалар және солтүстік – батыс бұрыштағы шөгулері құжатталды. Тек қазандықтың жағдайы қанағаттанарлық деп танылды. А.А. Семенов мешіттің қираған мирхабына назар аударды. 1922 жылғы экспедициядан кейін А. Семенов Ясауи кесенесі туралы монография жазды бұл кесене төңкерістен кейінгі алғашқы толық басылым болуы мүмкін. Онда ескерткішті зерттеудің алдыңғы кезеңінде жүргізілген жөндеу жұмыстары мен зерттеу жұмыстары жинақталған. Бірақ бұл тұрғыда айтарлықтар ілгерушілік байқалмады.

Перовский революциясынан кейінгі басқа авторлар А.А. Семенов Хасард кесенесінің ісгетастарын қалау тарихын Шараф-Адин «Зафар-Наме»

шығармаларына сүйене отырып, Б.Н. Засыпкин кесененің төменгі іргетасын жоспар бойынша құру басталды. Кесененің жай-күйі сол кездегі жергіліктер билік өңірлердегі кесененің қабырғаларын жөндеуді сылақ арқылы жасады. Құлаған қабырғалар, аркалар жөндеусіз қалған. Олар екі кірпіштен қаланған, оларды жөндеу үшін оларды бөлшектеп, цемент ерітіндісіне күйдірілген кірпіштер төсеу керек» берілген. Аркалар және олардың барлығында кез келген сәтте құлап қалу қауіпі бар үлкен жарықтар пайда болды, олар екі кірпіштен қаланған, оларды жөндеу үшін оларды бөлшектеп, цемент ерітіндісіне күйдірілген кірпіштер төсеу керек» берілген. 1925 жылы Ясауи кесенесіне де біршама ауқымды жөндеу жүргізілді: кейбір бөлмелердің төменгі бөліктері қайта салынды құдықхана күмбезбен жабылды археологиялық бақылаумен іргетасы ашылды кесененің эпиграфиясын оқу жалғасты. Келесі жылы жөндек жұмыстары жалғасты. Инженер Козловский құрылымның кейбір бөліктерін бұзылудан сақтап қалды.

Өткен ғасырдың қыркыншы жылдардағы өткізілген жиын тапсырмалардың өзінде Ахмед Ясауи ғимаратының кейбір архитектуралық бөлмелерімен Ханака бөлшектері өзгеріп жоққа айнылып отырды. Шығыстанушы архитектор М.М. Логинов еңбектерінде бұл үрдіске көрініс таппады. Ахмед Ясауи кесенесіне алғаш мән бере бастаған еді. Өткен ғасырдың отызыншы жылдарынан кейін бір шама ауқымды жұмыстар жасала бастады. Жер асты пантеонның күмбезі табылды. Инженер Козловскийдің істеген жұмыстарының кейбіреуі сақталып қалды. Маңызды буын жұмысы болды. Б.Н. Засыпкин 1948 жылы жарық көрді. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдары кесенеге көңіл бөлінбеді. Оның сақталып қалуына ғылыми зерттеу керек екені реставрациялық тұжырымдама жасау керектігін болжап біліуге мүмкіндік еді. Ахмед Ясауидің алдың порталындағы бітпей қалған жақтағы мұнарасын өалпына келтіру реставрациялық ұсыныстары болды. Ханака кесенесінің ою-өрнектер бөлігін М.Ю. Манковскаяның еңбектерінде көруге болады. Дегенмен Қазақстандағы Ә. Марғұлан атындағы ескерткіштерді қорғау мекемесінде Б.Т. Тұяқбаева бастаған 1980 жылды біршама жұмыстар атқарылды. Түркістан түрік әлемі бойынша жаңа статуска ие болып, ЮНЕСКО-ның қорғауында екені белгілі. Дегенмен әліде зерттейтін тұстары өте көп. Бірақ Әмір Темір құрған архитектуралық ғимаратты қалпына келтіру қиындық тудырмайды. Түркістандағы заманауи археологиялық зерттеулер жалғасуда және нәтижелер осы көне қалада болған сәулет ерекшеліктері мен әлеуметтік құрылымдарды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Қазба жұмыстары кезінде табылған

құрылыстар орта ғасырлардағы осы аймақтағы өмір туралы ерекшк түсінік береді. Осылайша, Түркістан сәулеті Орталық Азияның мәдениеті мен тарихы туралы маңызды ақпарат көзі ретінде қызмет етеді және оны зерттеу ислам әлеміндегі және осы аймақтағы қала құрылысының эволюциясын түсінуге көмектеседі.

Нәтижелер мен талқылау

Ежелгі Түркістан бұл VII ғасырдан бастап отырықшы мәдениеттің дамыған ошағы болды. Бұл қала Ұлы Жібек жолының бойында орналасып, Қытай, Таяу Шығыс және Еуропамен сауда-саттық байланыс орнатты [5]. Ислам діні аймаққа арабтардың VII ғасырдағы жорықтарынан кейін орнығып, Түркістан рухани орталыққа айналды. XI ғасырда өмір сүрген Қожа Ахмет Ясауи бұл түркі сопылық ілімінің негізін қалаушы ретінде, бүкіл мұсылман әлемінде құрметке ие тұлға. Оның шәкірттері сопылық ілімді Түркі әлеміне кеңінен таратты. Түркістандағы Ясы қаласында Ясауидің қызметі мен жерленген жері оның тарихи маңызын арттыра түсті [1].

XIV ғасырдың соңында Әмір Темір Қожа Ахмет Ясауиге арнап қазіргі таңдағы ең ірі архитектуралық кешендердің бірін бұл Ясауи кесенесін салдырды. Бұл құрылыс ислам сәулет өнерінің Орталық Азиядағы биік шыңы болып саналады. Кесене құрылысында дәуіріне тән монументализм, сәндік керамика, мукарнас, көгілдір күмбездер кеңінен қолданылды [4]. Кесененің архитектурасы өз дәуіріндегі сәулет жетістіктерін ғана емес, сонымен бірге Қараханидтер кезіндегі стильдік жалғастықты да көрсетеді. Оның негізгі ерекшеліктері: алып порталы, кең қазандық бөлмесі, кірпішпен өрілген күрделі күмбездер, эпиграфикалық ою-өрнектер [3, 5].

Қазан төңкерісінен кейінгі кезеңде кесененің жағдайы ауырлады. С.К. Орлов 1930 жылдары жасаған тексеру актісінде ғимаратта көптеген жарықтар, қираған қоймалар, шөккен аркалар бар екенін көрсетеді [2]. Кеңес дәуірінде әртүрлі кезеңде жөндеу жұмыстары жүргізілсе де, кейбір реставрациялар тарихи ерекшеліктерді сақтамай, құрылымға зиян келтірді [3]. Тек 1980 жылдары Қазақстандағы ескерткіштерді қорғау мекемесі, атап айтқанда Б.Т. Тұяқбаева бастаған топ жүйелі ғылыми-реставрациялық жұмыстар жүргізіп, тарихи әділеттілік қалпына келтірілді [6]. 1990 жылдардан бастап Түркістанның тарихи маңызына мемлекеттік деңгейде көңіл бөліне бастады. 2003 жылы Қожа Ахмет Ясауи кесенесі ЮНЕСКО тізіміне енгізілді [8].

Қазіргі таңда Түркістанда археологиялық қазба жұмыстары жалғасып жатыр. Құрылыстардың іргетастары мен мәдени қабаттардан алынған деректер Орта ғасырлардағы Түркістан қоғамының әлеуметтік, экономикалық құрылымы, сәулет өнері туралы тың мәліметтер беруде [10]. Түркістан қаласы бүгінде Қазақстандағы ең ірі туристік, мәдени орталықтардың біріне айналып отыр. 2019 жылы Түркістан облысының орталығы ретінде жаңа даму кезеңіне қадам басты. Мемлекеттік бағдарламалар аясында кесене айналасында инфрақұрылым дамып, қала мәртебесі өсе түсті.

Қорытынды

Қожа Ахмет Ясауи кесенесі бұл тек ислам сопылығының орталығы ғана емес, сонымен қатар түркі өркениетінің сәулеттік, мәдени және рухани мұрасы. Түркістан қаласы тарихтың әр кезеңінде діни, саяси және мәдени орталық ретінде ерекше рөл атқарды. Кесененің реставрациялық тарихы арқылы біз Орталық Азиядағы архитектуралық дамудың, отарлық кезең мен кеңес дәуірі әсерлерінің, тәуелсіздік кезеңіндегі тарихи әділеттіліктің қалпына келуін көреміз. Зерттеу көрсеткендей, Түркістан қаласы мен Қожа Ахмет Ясауи кесенесі Орталық Азия тарихын, мәдениетін және руханиятын түсінуде басты нүктелердің бірі. Алдағы уақытта да бұл киелі мекенді терең зерттеу және сақтау бұл ұлттық және адамзаттық жауапкершілік.

Әдебиеттер тізімі

1. Манковская Л.Ю. (1963) Түркістан қаласындағы Ахмет Ясауи кесенесінің сәулет кешенін зерттеу және қалпына келтіру мәселелері: Контреферат. Өнертану ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Ташкент: – 24 б.
2. Елгин Ю.А. (1992) XIX ғасырдың екінші жартысындағы Қожа Ахмет Ясауи сәулет кешенінің зерттелу тарихы туралы (1917 ж. дейін) // Қожа Ахмет Ясауи кесенесі: Библиографиялық көрсеткіш. - Құраст. және алғы сөздің авторы: Ю.А. Елгин. –Шымкент: Оңтүстік Қазақстан полиграфия. – 15 б.
3. Массон М.Е. (1930) Қожа Ахмет Яссауи кесенесі. – Ташкент: Типолит №2 Узполиграфтрест. – 32 б.
4. Семенов А.А. (1926) Түркістан қаласындағы Ахмет Яссауи мешіті: 1922 жылғы қарашадағы тексеру қорытындысы // Орталық Азия музейлері, көне

ескерткіштері, өнер және табиғатты қорғау комитетінің жаңалықтары. – Ташкент: – №1.

5. Ставский Б., Жукова Н. (1981) Орталық Азия ескерткіштерін қорғау мен қалпына келтірудің мемлекеттік жүйесінің алғашқы қадамдары // Өнер. – №4. – Б. 53–59.

6. Умняков И.И. 1927 жылғы археологиялық, жөндеу-қалпына келтіру жұмыстары және Средазкомстарис қызметі туралы есеп.

7. Семенов А.А. Қожа Ахмет Яссауи мешіті. – Б. 125–126.

8. Средазкомстарис көне және өнер ескерткіштерін қорғау бөлімінің меңгерушісінің баяндамасынан үзінді. – Қыркүйек, 1926 ж. // ЮКОГА (Оңтүстік Қазақстан облысының мемлекеттік мұрағаты), Ф.147, Ст.7, Д.61, Б. 105–106.

9. Манковская Л.Ю. (1981) Орталық Азия сәулетінің типологиялық негіздері (IX – XX ғасырдың басы): Кандидаттық диссертацияның авторефераты. – Ташкент. – 26 б.

10. Тұяқбаева Б.Т. (1987) Ахмет Ясауи үйінің эпиграфиялық декоры: Сәулеттану ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация аннотациясы. – Мәскеу. – 21 б.

11. Қазақстан тарих және мәдениет ескерткіштерінің жинағы (1994) Оңтүстік Қазақстан облысы. – Алматы: ҚазҚСҒЗИ. – 420 б.

12. Глаудинов Б. (1999) Қазақстан сәулет өнерінің тарихы. – Алматы: ҚазБСҚАУ. – 295 б.

13. Самойлов Қ.И. (2004) XX ғасырдағы Қазақстан сәулет өнері. – Мәскеу–Алматы: М-Ари дизайн баспасы. – 930 б.

14. Аллияр Н.Б., Самойлов Қ.И. (2010) XIV–XV ғасырлардағы Орталық Азиядағы сәулет өнерінің дамуы: тарихи жағдайлар мен ерекшеліктері // Ғылым және білім бүгінгі күні. – №5. – Б. 78–85.

15. Аллияр Н.Б., Самойлов Қ.И. (2011) Түркістандағы Ахмет Яссауи кесенесінің сәулеттік-көркемдік ерекшеліктері // Архитектура және қала құрылысы. – №2. – Б. 66–72.

16. Аллияр Н.Б., Самойлов Қ.И. (2012) Түркістандағы Ахмет Яссауи кесенесінің XVI–XIX ғасырлардағы даму кезеңдері // Қазақстанның сәулет өнері. – №3. – Б. 101–110.

Жандарбек Малибеков

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Архитектурная концепция мавзолея Ходжи Ахмета Ясави в Туркестане

Аннотация. В данной статье всесторонне рассматривается место мавзолея Ходжи Ахмета Ясави в Туркестане в архитектуре и его значение как объекта научного исследования. Изучая историю развития архитектурной науки в Казахстане, автор описывает мавзолей Ходжи Ахмета Ясави в Туркестане как отправную точку в становлении этой науки. Данный объект рассматривается не только как религиозный и историко-культурный памятник в Казахстане и Средней Азии, но и как явление, ставшее центром научно-теоретических исследований. В статье в хронологическом порядке рассматриваются научно-исследовательские и реставрационные работы, проводимые с начала XX века. В частности, представлены работы и археологические и реставрационные проекты таких ученых, как А.А. Семенов, С.К. Орлов, Л.Ю. Маньковская, Б.Н. Засыпкин, Б.Т. Туякбаевой, систематизированы их научные методы и результаты. Сравнительно показаны преимущества и недостатки научных экспедиций и реставрационных работ в советский период. Кроме того, оценивается влияние государственной политики в области охраны и реставрации культурного наследия в период независимого Казахстана. В ходе исследования использовались историко-сравнительный, структурно-архитектурный, археологический и источниковедческий методы. Важность статьи заключается в том, что она позволяет понять историю архитектурной науки в Казахстане через архитектурно-реставрационные исследования вокруг мавзолея Ходжи Ахмета Ясави. Кроме того, в данной работе даны конкретные рекомендации и методические основы по сохранению и реставрации историко-культурного наследия. Результаты работы могут быть использованы в сфере туризма, градостроительства, оцифровки исторического наследия и научной реставрации.

Ключевые слова: мавзолей, сооружение, комплекс, архитектурно-художественные особенности, зал, мечеть, контекст, Центральная Азия, Туркестан.

Zhandarbek Malibekov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Architectural concept for the Khoja Ahmed Yasawi Mausoleum in Turkestan

Abstract. This article comprehensively examines the place of the Khoja Akhmet Yasawi Mausoleum in Turkestan in architecture and its significance as an object of scientific research. Examining the history of architectural science in Kazakhstan, the author describes

the Khoja Akhmet Yasawi Mausoleum in Turkestan as a starting point in the development of this science. This site is considered not only as a religious and historical-cultural monument in Kazakhstan and Central Asia, but also as a phenomenon that has become a center of scientific and theoretical research. The article chronologically examines the research and restoration work carried out since the early 20th century. In particular, the works and archaeological and restoration projects of such scholars as A.A. Semenov, S.K. Orlov, L.Yu. Mankovskaya, B.N. Zasytkin, and B.T. Tuyakbayeva are presented, and their scientific methods and results are systematized. The advantages and disadvantages of scientific expeditions and restoration work during the Soviet period are compared. The impact of state policy on the protection and restoration of cultural heritage during Kazakhstan's independence is also assessed. The study utilized historical-comparative, structural-architectural, archaeological, and source study methods. The importance of this article lies in its ability to understand the history of architectural science in Kazakhstan through architectural restoration research around the Khoja Ahmed Yasawi Mausoleum. Furthermore, this work provides specific recommendations and methodological frameworks for the preservation and restoration of historical and cultural heritage. The results of this work can be used in tourism, urban planning, the digitalization of historical heritage, and scientific restoration.

Keywords: mausoleum, structure, complex, architectural and artistic features, hall, mosque, context, Central Asia, Turkestan.

References

1. Mankovskaya L.Yu. (1963) Onertanu gylymdarynyn candidates gylymi dārezhesin alu yshin dayyndalghan dissertation. - Tashkent. – 24 p.
2. Elgin Yu.A. (1992). korsetkish. - Kurast. zhane algy sozdin authors: Yu.A. Elgin. – Shymkent: Ontustik Kazakhstan printing. – 15 p.
3. Masson M.E. (1930) The skin of Ahmet Yassau kesenesi. – Tashkent: Tipolit No. 2 Uzpoligraftrest. – 32 p.
4. Semenov A.A. (1926). korgau committee of zhanalyktars. - Tashkent. – No. 1.
5. Stavsky B., Zhukova N. (1981) Ortalyk Asia eskertkishterin qorgau men kalpyna keltirudin memlekettik zhuyesinin algashky kadamdary // oner. – No. 4. – P. 53–59.
6. Umnyakov I.I. (1927) Zhylgy archeology, zhondeu-kalpyna keltiru zhumystary zhane Sredazkomstaris kyzmeti turals esep.
7. Semenov A.A. The skin of Akhmet Yassawi mixes. – P. 125–126.
8. Sredazkomstaris kone zhane oner eskertkishterin qorgau boliminin mengerushisinin bayandamasynan uzindi. – Kyrkuyek, 1926 // YUKOGA (Ontustik Kazakhstan oblysynyn memlekettik muragaty), F.147, Art.7, D.61, P. 105–106.

-
9. Mankovskaya L.Yu. (1981) Ortalyk Asia sauletinin typology negzderi (IX – XX basy): Candidate's dissertation abstracts. - Tashkent. – 26 p.
 10. Tuyakbaeva V.T. (1987) Akhmet Yassauı üniң epigraphy decors: Saulettanu gylymdarynyn candidates gylymi дәrezhesin alu ushin dayyndalghan dissertation annotations. – M.: – 21 p.
 11. Kazakhstan tarikh zhane madeniet eskertkishterinin zhynagy (1994) Ontustik Kazakhstan is bald. – Almaty: KazKSFZI. – 420 p.
 12. Glaudinov B. (1999) History of architecture of Kazakhstan. – Almaty: KazGASA. – 295 p.
 13. Samoilov K.I. (2004) XX Gasyrdagy Kazakhstan saulet oneri. – M:–Almaty: M-ARi design baspas. – 930 p.
 14. Alliyar N.B., Samoilov K.I. (2010). – No. 5. – P. 78–85.
 15. Alliyar N.B., Samoilov K.I. (2011) Turkistandagy Akhmet Yassauı kesenesin saulettik-korkemdik erekshelikteri // Architecture of zhane kala kurylysy. No. 2. P. 66–72.
 16. Alliyar N.B., Samoilov K.I. (2012) Turkistands Akhmet Yassauı kesenesin XVI–XIX gasyrlardagi dama kezenderi // Kazakstannyn saulet oneri. – No. 3. – P. 101–110.

Авторлар туралы мәліметтер:

Жандарбек Мәлібекұлы - хат-хабар авторы, Сәулет кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев 2, Астана, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Жандарбек Малибеков - автор-корреспондент, профессор кафедры архитектуры Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Information about the authors:

Zhandarbek Malibekov - corresponding author, professor in the Department of Architecture, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Street, Astana, Kazakhstan.

За содержание статьи ответственность несет автор

Отпечатано в типографии ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

Издательство ЕНУ
Научно-педагогический журнал
«Проблемы инженерной графики и профессионального образования»
№ 3 (78). 2025. С. -88.
Тираж - 100 экз. Заказ – 3

Адрес редакции:

010000, Республика Казахстан,
г. Астана, ул. Казымукан, 13,
ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, корпус УЛК №6, 505-кабинет.
Тел.: 8 (7172) 70-95-00 (вн. 33 510)

web сайт: <http://bulprengpe.enu.kz>

e-mail: profedu@enu.kz

ISSN (Print) 2220 – 685X

ISSN (Online) 2706 – 7254

